

בבית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו

לפני השופט ד"ר ג' קלינג

ה"פ (תל-אביב-יפו) 752/94

23.6.97

1. יצחק בורגמן
  2. יוסף אבן
  3. יעקב גיסין
- עו"ד מ' לברן – בשם המבקשים
נגד

1. חברה קדישא גחש"א ראשון לציון
  2. הרב יהודה מאיר וולפא
  3. הרב יוסף ברויאר
- עו"ד ד' גיל – בשם המשיבים

פסק – דין

השופט ד"ר ג. קלינג:

1. אשת המבקש מס' 1 נהרגה בתאונת דרכים וביום 21.3.94 נקברה בבית עלמין בראשון לציון. כאשר עמד המבקש מס' 1 להזמין מצבה על קבר אשתו, התברר לו שהמשיבה מס' 1, שמנהלת ומתחזקת את בית העלמין, אינה מתירה כיתוב בלועזית וכן ציון של תאריכים אלא על פי הלוח העברי.
  - המבקשים מס' 2 ומס' 3 הינם תושבי ראשון לציון ומבקשים הם בבוא היום למצוא מנוחת עולמים בבית העלמין בעירם. גם הם מעוניינים כי על המצבות יירשם לא רק התאריך העברי. המשיבה מס' 1 באמצעות מנהלה, המשיב מס' 3, מסרבת לאפשר את המבוקש על ידי המבקש מס' 1 בהסתמכה על פסיקתו של הרב הראשי לראשון לציון (המשיב מס' 2).
  2. המבקש מס' 1 טוען בסעיפים 10 ו-11 לתצהירו:
- 10"א. מאחר שאת חיינו ניהלנו לפי מניין השנים הכללי, ואנו מורגלים בשימוש בו, ואיננו מצויים ולא מבינים כלל את הלוח העברי, וחלק ניכר מבני משפחתנו גם לא קורא ולא דובר עברית, כי הרי ציון שנות לידתה ופטירתה של רעייתי עפ"י הלוח העברי בלבד ובאותיות עבריות, וציון שמה באותיות עבריות בלבד, מהווה פגיעה בחירות המצפון והאמונה שלנו ומנוגד לאורח החיים ולתרבות שעל ברכיה חונכנו.

ב. יתר על כן, כל העתידים לפקוד את קברה של רעייתי המנוח מקרב משפחתנו וחוג רעיה הקרובים, אינם יודעים או דוברים עברית, כך שיקשה עליה למצוא את קברה של אשתי או להבין באיזו שנה נולדה ובאיזו שנה נפטרה.

ג. כפי שאני מבין ומכיר את רצון רעייתי ז"ל - היא היתה מעדיפה שעל מצבתה ירשם שמה בשפת האם שלה ושתאריך הולדתה ופטירתה ירשם בספרות לפי הלוח הכללי, בנוסף, כמובן, לכיתוב העברי.

11. אני מדגיש, כי אין אני שולל את הכיתוב העברי - וכל שאני מבקש הוא לאפשר לי לציין, בנוסף לו, גם את תאריכי הולדתה ופטירתה של רעייתי ז"ל לפי הלוח הכללי, וכן את שמה באותיות קריליות."

3. המבקשים סומכים עתירתם על שנקבע בע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום פ"ד מ"ו (2) 464, באשר על פי האמור שם "מחויבת כל חברה קדישא לאפשר גם ציון תאריכים לועזיים וכיתוב בשפה שאיננה השפה העברית על גבי מצבות".

בעקבות פסק דין זה, פרסם המנהל הכללי של המשרד לענייני דתות ביולי 1992 חוזר שבו התייחס לפסק הדין הנזכר. בחוזר נאמר, בין השאר:

"1. הריני להביא לתשומת לב המועצות הדתיות, כי בית משפט העליון בערעור אזרחי 294/91, חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נגד ליונל אריה קסטנבאום (טרם פורסם ב"פסקי דין"), פסק ברוב דעות כי -

א. לכל אדם הזכות לרשום על גבי מצבה את שם יקירו באותיות לועזיות וכן את תאריכי הלידה והפטירה לפי הלוח האזרחי, בנוסף לתאריך העברי;

ב. חברה קדישא אינה רשאית לאסור רישום כאמור בתקנון או בחוזה, וכל תנאי האוסר רישום כאמור בטל ומבוטל.

2. יש להביא את הקביעה המשפטית המחייבת הזאת לידיעת כל חברות הקדישא בערים, במושבים ובקיבוצים בכל רחבי הארץ."

4. טוען המשיב כי אין ללמוד מפסק הדין בעניין קסטנבאום את אשר מבוקש ללמוד ממנו. ראשית, סומך הוא את טיעונו על דבריו של המשנה לנשיא השופט מ' אלון בעניין קסטנבאום. אלא שדעתו של המשנה לנשיא באותו עניין היתה דעת מיעוט ואין בה להועיל למשיבים.

טענתם השנייה של המשיבים היא שהמשיבה מס' 1, הינה גוף פרטי שלא כמשיבה בעניין קסטנבאום. כאמור באותו פסק דין, חברה קדישא גחש"א קהילת ירושלים ביצעה כחמישים אחוז מן הקבורות בירושלים (ע' 484 לפסק הדין) ומי שלא השתייך על עדה או על ארגון מוגדרים, לא היתה לו חלופה סבירה. הנשיא שמגר קבע שם כי פעולתה של החברה קדישא בקבורה היתה פעולה ציבורית חיונית, שעולה, מבחינת אופייה הציבורי, על פעולות ההספקה של מצרכים, כגון חשמל, גז או מים. "חיוניותה המפלגה היא המקנה לה את דמותה ואת מהותה הציבורית." (ע' 484 ליד האות ו').

5. את דבריו של הנשיא שמגר יש לקרוא על רקע קביעתו האמורה כי חברה קדישא דהתם, ביצעה כחמישים אחוז מהקבורה בירושלים. ניתן לדמות עניין זה למעמדו של מונופול על פי חוק ההגבלים העסקיים תשמ"ח - 1988. מפעל פרטי העוסק במצרך כלשהו, אף שאין

בו חיוניות לציבור, המגיע לשיווק חמישים אחוז מהיקף השיווק של אותו מוצר בשוק, נעשה כפוף למשטר של מונופולין, שניתן להכתיב לו את דרך התנהגותו (סעיף 30 לחוק ההגבלים העסקיים וסעיף 6 לחוק הפיקוח על מחירי מצרכים ושירותים תשנ"ו – 1996). כך אף חברה קדישא, שנותנת שירותיה למירב הציבור, ואשר לרבים בציבור אין ברירה אלא להיזקק לשירותיה, מכפיפה עצמה לכללים הנוהגים בגוף ציבורי. מכוח זה יכלו שופטי הרוב בעניין קסטנבאום להגיע למסקנה שאין החברה קדישא רשאית לאסור ציון תאריך אזרחי או חריטת השם בכתוב הלועזי, אם הדבר חשוב מן הבחינה הרגשית לקרוב המנציח את יקירו.

בענייננו, טוענים המשיבים, כי רשאים המבקשים לפנות לחברה קדישא זולת המשיבה (סעיף 26 לסיכומי המשיבים). המבקשים אינם כופרים בטענה זו, לא בסיכומיהם ולא בתגובתם לסיכומי המשיבים.

משעומדת למבקשים הברירה, שלא עמדה בפני המבקש בעניין קסטנבאום, ומשהמשיבה אינה נהנית מאותו מעמד בלעדי שהיה לחברה קדישא בעניין קסטנבאום, בענייננו אין חובה לילך בעקבות אשר נאמר שם.

6. משהגעתי למסקנה שאין חלה בענייננו הלכת קסטנבאום, קמה השאלה אם ראויה דרכה של המשיבה, או שמא יש להיעתר למבקשים.

לטענת המשיבים אוסרת ההלכה כיתוב על המצבות באותיות לועזיות, וכן אין לציין עליהן תאריך שאינו לפי הלוח העברי. איני רואה מקום לבחון אם אכן כך הם הדברים על פי ההלכה בחן זאת המשנה לנשיא אלון בפסק הדין בעניין קסטנבאום, (בייחוד בעמ' 499) ובדאי שאין לי להוסיף על כך דבר. די לענייננו בדברים שעליהם הסכימו המשנה לנשיא אלון והנשיא שמגר, באשר לפגיעה ברגשותיהם של הבאים לעלות על קברי קרוביהם, ובכבוד המתים שביקשו הם או קרוביהם להיטמן באותו בית קברות, בידעם שאין מתירים שם כיתוב בלועזית. כלשונו של המשנה לנשיא (בע' 503 ב - ה).

"בבית קברות זה של חברה קדישא "קהילת ירושלים" טמונים אלפי אלפי שוכני עפר מבני ירושלים ואמלה שנקבצו אליה, שנמנו עם הציבור הציוני לכל גווניו וזרמיו, אשר ביקשו, הם או קרוביהם, להיקבר בבית החיים בירושלים מתוך ידיעה כי הכיתוב שעל גבי המצבות בבית קברות זה שבירושלים הוא על טוהרת העברית, שפה שהייתה עבורם ערך עליון, יקר ללבם ולרגשם. אם נבוא עתה, כיום הזה, ונבטל תנאי זה של כיתוב עברי בלעדי שעל גבי המצבה, האם אין בכך משום פגיעה חמורה באינטרסים של הזולת, בכבוד המתים, שכבר הלכו לעולמם ונטמנו בעפרו של בית קברות זה, ובכבוד החיים, המה קרוביהם ובני משפחתם של אלה, בבואם מכאן ואילך לעלות על קבר יקיריהם בבית הקברות, שעל גבי מצבותיו יילך ויגבר הכיתוב באותיות של כל אומות העולם?"

דברים באותה רוח אמר הנשיא שמגר (בע' 482 ה - ו):

"זכות היחיד לקבוע יד, אשר לידה יתייחד עם יקירו, ולרשום עליה את החשוב בעיניו או שהיה לדעתו נראה חשוב בעיני הנפטר, צריכה לסגת מפני רגישותו של אחר, רק אם ברור וגלוי כי מה שנרשם יעורר התנגדותו החריפה המוצדקת של אדם סביר. מציב המצבה ואדם אחר שפוקד קבר אחר בבית הקברות אינם ניצבים במישור אחד. המגמה צריכה להיות, כי אל לו לפרט האחד להיכנס לתחום רעהו ולהתערב ללא צורך בעולמו וברגשותיו. חייב אדם להותיר בידי האחר את

הזכות ואת החירות לעשות כרוחו, על פי רגשותיו ותחושותיו, והסובלנות מחייבת, שהאחד לא יתערב בעניינו של האחר, שאינו צריך לנגוע לו, והוא, כאמור, כל עוד אין המדובר בנתונים עמם גם האדם הסביר אינו יכול להשלים."

הנשיא שמגר והשופט ברק (כתארו אז), ראו להעדיף בנסיבות של עניין קסטנבאום את זכותם של המבקשים, שרצו במצבה שתדבר אל ליבם בשפה המובנת להם ושעליה תאריך המובן להם. כאמור, נקבע שם כי לא היתה למבקשים ברירה אלא להיזקק לשירותיה של חברה קדישא דהתם.

7. אין מקום כי אהרהר אחרי דעתם של שופטי הרוב בעניין קסטנבאום. אך אעיר, שספק בעיני אם אדם החי בישראל יכול להישמע בטענה שאין הוא יודע טיבו של הלוח העברי או כי אינו קורא עברית. חלק ניכר מחייו של כל הגר בישראל הוא על פי הלוח העברי. על פיו נקבעים מועדי ישראל ויום העצמאות. מועדים אלה הינם ימי מנוחה על פי סעיף 18א' לפקודת סדרי השלטון והמשפט תש"ח-1948, ומכך נגזרות נורמות משפטיות רבות ומהן אף ענשיות. לא יישמע אדם בטענה שבגלל אמונתו, או העדר אמונתו, אינו יודע מתי חלים מועדים אלה, כי מנוכר הוא ללוח העברי. לא ניתן להטיל ספק בכך שללוח העברי משמעות והשלכה על כל החי במדינה, והוא אחד ממאפייניה של המדינה כמדינה יהודית. כך גם כל החי בישראל, או הבא לבקר בה, מקבל על עצמו את המפגש עם השפה העברית. כך מקובל במדינות רבות שבהן שמות רחובות ותמרורים נכתבים רק בשפת המקום. כך הוא דרכו של עולם שבכל מדינה ומדינה נהוגים לשונה וכתבה, והבא בשעריה חייב להסכין לכך. אם לצורך תנועה ועשייה במדינה כך, לא יהא משום הכבדה יתירה על אותם קרובים של המנוחה, שיבואו ממדינות הים להשתטח על קברה, אם לא ייתקלו בכיתוב באותיות קיריליות. אם אכן יבואו לעלות לקבר המנוחה, יהיו להם קרוביהם שבישראל לעיניים. לכן, לטעמי, מלכתחילה אין פגיעתם של קרובי המנוח, שמצבתו תעוצב בעברית בלבד, קשה ומכבידה, כזו של קרובי נפטרים, החיים באמונתם, והמבקרים את קברי קרוביהם ושעיניהם נתקלות שלא לרצונם בכיתוב באותיות זרות.

8. גם לו אימצתי את הגישה שקשה לקרובי המת הגזירה שרוצה המשיבה לגזור עליהם, לא הייתי רואה מקום להיעתר להם.

טוב היה כי בשבת אחים גם יחד היו כל פזורי ישראל מתקבצים כאן לאגודה אחת, שלה מנהג אחד ורצון אחד. אך בימינו אין הדברים כך, ואפילו האוהזים בדעה אחת נפרדים בדרכיהם, וכך רבו מנהגים ונוסחי תפילה גם בין אלה שאמונתם אחת. אלא שעל אלה נוסף גם ריבוי דעות ואמונות. הבדלים אלה אינם נמחים ועוברים מן העולם בלכת אדם לעולמו.

יש המבקשים לקבור מתייהם, בלא צידוק הדין, ללא קריעה, ובלי קדיש ואל מלא רחמים, ותחת זאת חפצים הם לקרא דברי שיר. יש שחפצים לילך בדרך ביניים. לכן נתאפשר, ואיני אומר אם לטוב או לרע הוא, לקיים בתי עלמין שאינם נוהגים על פי מנהגי ישראל. כך עולה למשל מבג"צ 397/88 עמותת "מנוחה נכונה" ואח' נ' השר לענייני דתות, תקדין עליון כרך 92(2) ע' 1175. כך נקבע לאחרונה בחוק הזכות לקבורה אזרחית חלופית, תשנ"ו-1996. בדברי ההסבר להצעת החוק (הצעות חוק תשנ"ו ע' 600) נאמר:

"... מוצע שלא לכפות על הליכי הקבורה מנהגים דתיים כלשהם, אשר לעתים הינם זרים להשקפת עולמו של הנפטר. מוצע לפתור את בעיית קבורתם של יהודים, שאינם יהודים ובני עדה דתית מוכרת אחרת, החפצים בקבורה שתיעשה על פי עקרונותיהם והשקפת עולמם".

9. משניתן לקיים בית קברות ללא זיקה וכפיפות למנהגי ישראל מימים ימימה, איני רואה מקום לומר למשיבים שאין בידם לקיים את בית העלמין שבהנהלתם, על פי דרכם ואמונתם. שוב, לא לי לקבוע אם טוב הדבר אם רע הוא ואם לא ראוי היה כי, לפחות לאחר המוות, יהיה מנהג אחד ודרך אחת לכל. אך לא זו דרכה של החברה בישראל כיום. מתן האפשרות לכבד את המת, כדרכו של המנוח בחייו, יוצר מגוון שבו יש לאפשר גם את השתלבותה של המשיבה, תוך דבקות בדרכה היא.

לאור הלכת קסטנבאום, מקום שבו יש רק דרך אחת, תיקבע זו תוך התחשבות מירבית ברצון הכל, כדעת רוב השופטים באותו עניין, אולם כאשר מצויות דרכים חלופיות, יהיה על אדם בחייו, או על קרוביו במותו, לבחור מה הדרך הראויה להם, מבלי שיוכלו לכפות את דרכם הם על אחרים. לגבי מי שלא בחר בחייו, הנטל הוא על קרוביו בשעה מרה וקשה להם, כאשר מתם מוטל בפניהם. יש להניח שעם הזמן, תגבר המודעות לחלופות הקבורה הקיימות, ודעתם של בני אדם תהיה נתונה לאשר יקרה, וזו תהיה מגובשת עוד לפני הגיע המועד. על כל פנים זו אינה ההחלטה היחידה שנדרשים לה קרובי הנפטר בסמוך לפטירתו, ואין לומר שהתמודדות עמה היא למעלה מכוחם.

בדרך שהותוותה כאן תינתן נפקות לכבוד האדם של הנפטר, המשתרע כדברי השופט ברק בעניין קסטנבאום (בע' 520), גם על:

"כבוד האדם חופש המצפון, הביטוי והמחשבה של הנפטר. ייתכן שבחייו ביטא האדם רצון משלו באשר לכיתוב על מצבתו - והדבר בא לידי ביטוי בצוואה שערך. על רצון זה יש להגן. הוא משקף את כבודו של האדם ואת חופש המחשבה, הביטוי והמצפון שלו בחייו.

השאפה לקבורה ראויה היא טבעית לאדם בתור שכזה". בדרך המותווית יכובד הן רצונם של הנפטרים הטמונים בבית הקברות נשוא הדיון שבפני, אשר הם או קרוביהם, בחרו בבית קברות זה בידעה על דרכה של המשיבה, והן של העתידים להיקבר אשר יבחרו, הם או קרוביהם, בבית קברות התואם את השקפת עולמם הם.

לאור האמור, אין מקום לכופ על המשיבה מס' 1 את רצונם של המבקשים, ולכן נדחית התובענה.

ניתן היום 23 ביוני 1997 והודע במעמד.